

А.С. Міносян, канд. іст. наук, проф. (*ХДУХТ, Харків*)
Л.І. Юрченко, д-р філос. наук, проф. (*ХННІ ДВНЗ УБС, Харків*)
Т.О. Лещотна, студ. гр. ГРС-32 (*ХДУХТ, Харків*)

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВНІСТЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Історично склалося так, що формування теорії і методології історичного пізнання, ставлення до джерела як головної складової частини історичної науки було зорієнтовано головним чином спочатку на російську, а потім, в радянський період, на загальносоюзну історіографічну спадщину. За певним винятком праці українських дослідників, особливо дореволюційного часу, розглядалися лише як додатковий матеріал, який можна було використати тільки для вивчення окремих проблем історії українського народу. Авторитет в опрацьовуванні методологічної основи історичних досліджень надавався перш за все російським історикам.

Перші способи розробки методологічних принципів української історичної науки простежуються вже в курсі риторики одного з видатних вітчизняних мислителів Феофана Прокоповича, де стверджувалось, що метою історичних досліджень є користь, яка випливає із істини, а також правильної передачі нащадкам пам'яті про події, необхідності говорити правду та ін.

Про надання якісної характеристики історичному процесу, критичне ставлення до джерел, зіставлення їх, правдиве викладення подій, бо історія є найважливішою галуззю людського знання, писали С. Величко, Г. Грабянка. Д.М. Бантиш-Каменський у своїй «Истории Малой России» підкреслював, що історія, розповідаючи про славетні подвиги героїв, не може приховувати вчинків, які потрачають їх славу.

Поступовий перехід від літописання до історичної науки, розвиток козацької історіографії, виникнення значних історичних досліджень, наукових узагальнюючих праць з історії українського народу позитивно позначилися й на методологічній базі.

Одним із перших у вітчизняній історіографії якісно новий підхід до історичних джерел і явищ здійснив М.І. Костомаров. Навряд чи можна вважати перебільшенням те, що його дослідження з вітчизняної історії були на той час майже єдиними, які давали читачеві уявлення про своєрідне політичне, економічне і культурне життя, особливості національного характеру українського народу.

Висуваючи на перший план народне життя в усіх його окремих різновидностях, він завжди підкреслював значення його зв'язку з історією, і навпаки. Найбільшими його завоюваннями були

постановка і обґрунтування ідеї самобутності українського народу та його історії. У листі до О.І. Герцена М.І. Костомаров писав: «У майбутньому слов'янському союзі, у нього ж віруємо і на нього ж сподіваємося, наша Південна Русь має скласти окреме громадське ціле на всьому просторі, де народ розмовляє південно руською мовою із збереженням єдності, заснованої не на згубній, мертвущій централізації, а на ясному розумінні рівноправності і своїх власних вигод».

М.С. Грушевський, який, безумовно, вніс великий вклад у вивчення і пропаганду праць М.І. Костомарова, писав, що історичний критицизм з особливою приємністю звертався на скидання з місць старих, канонізованих фетишів: псевдонаукових догм, загально визнаних національних легенд, офіційно освячених героїв. Продовження цієї думки можуть служити вже слова самого М.І. Костомарова про те, що «історик є також і громадянин своєї вітчизни, його праці можуть принести тільки тоді громадську користь, коли вони будуть мати за мету не потурання національної гордості та упередженості, а суворо, невблаганно істину, якою б вона не здавалася гіркою для патріотичних почуттів, що не рідко поєднуються із застарілими упередженнями національного чванства», вважаючи головним в історичній науці прагнення до істини.

Щире прагнення до неупередженого, об'єктивного викладу історії, безпристрасність, принциповість, суворо науковий підхід до аналізу і використання історичних фактів, «попередніх свідчень» надають дослідженням Костомарова характеру справжнього історизму, роблять їх унікальним явищем історії української історіографії.

Особливо це простежується на сторінках його визначного твору «Закон Божий (Книга буття українського народу)», який пройнятий ідеєю минувшини України, і це більш – її майбутнім. Саме ця праця є програмною у Кирило-Мефодіївського товариства. Братчики мріяли про українську державність, самостійність, незалежність, про умови й гарантії свободи й розвитку українського народу.

Велика заслуга в розробці теоретико-методологічних аспектів української державності належить М.С. Грушевському, який першим обґрунтував історично-безперервний процес розвитку українського життя. В особі останнього українська історична наука отримала не тільки палкого поборника державності, але й вченого, який підняв на якісно новий рівень розвитку її теоретико-методологічну базу. Доводячи в своїх роботах історичне право та необхідність створення української автономії, він дотримується та принципів історизму, намагаючись «знайти необхідні кільця, які пов'язані з попередньою та майбутньою історією».

Головною думкою вченого є взаємозв'язок і сенс історичних фактів, відношення їх до внутрішнього життя та ін. Рішуче відкидаючи ідею державного запозичення, відображену в літописних версіях про варязько-норманське і хазарське завоювання, він розглядає науку як непереставний скептицизм, вказує на те, що треба «завжди шукати і ніколи не задовольнятися, не сподіватись, що посів цілком усю істину, так що всякий інший погляд, інша вихідна точка в тій справі неможлива, абсурдна».

Досить неординарними є його міркування про те, що «кожна гіпотеза має право на існування, якщо на те є підстави, якщо вона в змозі пояснити що-небудь і не суперечить неспростовним даним науки ...будь-яка гіпотеза не завадить успіху досліджень, якщо буде запропонована лише як гіпотеза». При цьому для нього характерне суворе і постійне співставлення ідеалу (державного суверенітету) з умовами і можливостями його реалізації, не фетишизація державної самостійності, а трактування її як засобу для досягнення мети – «блага народу і кожного громадянина».

Вчений вказує на особливе значення для дослідника взагалі кожного, хто знайомиться з історією, розуміння того, що «продуктивні моменти в історії...чи епохи можуть бути відповідно оцінені й зрозумілі тільки в загальній перспективі...даних в можливо широких розмірах часу і просторини». Вважаючи найвищим критерієм історичної оцінки народний добробут і народоправство, він з підвищеним інтересом звертається до історії української державності, форм українського державного будівництва, досліджує історико-правові підстави українського народу мати свою власну державу. Розглядаючи стан України у різні історичні періоди її існування, М.С. Грушевський застосовує загальноприйняті критерії державності.

Саме аналіз історичних форм української державності наводить вченого на думку про те, що Україна має спиратися в процесі державотворення на історичні традиції української нації.

Державницьке розуміння українського історичного процесу було притаманне В. Липинському, С. Томашевському, Д. Дорошенко та ін., які відстоювали власні погляди на суть історичного процесу, методи і критерії його оцінки з позицій національного консерватизму. Обґрунтовуючи пріоритет держави над інтересами нації, вони вважали найбільш сприятливою і придатною формою державного правління в Україні консервативно-монархічну державу.

Розглянута проблема органічно пов'язана зі становленням українського державотворення в умовах сьогодення. Методологічними ознаками підходів, які сьогодні формуються в процесі висвітлення багатьох проблемно-дискусійних питань нашої історії, є історизм, метод аналізу з загальнолюдських позицій, порівняльно-історичний

підхід та ін. Але складною є проблема розкриття ролі в історичному процесі суб'єктивного й індивідуального.

Потребує теоретичного оформлення ставлення до історичних альтернатив з необхідним поясненням, чому були реалізовані ті або інші варіанти, не вдаючись при цьому до перебільшень і пам'ятаючи про властивість сучасного життя до поліваріантності перспектив розв'язання назрілих питань. Дослідженням бракує ще методологічної спрямованості, де чинником слугує державність. Не менш важливою є й досі не вирішена проблема ставлення до вітчизняної історії в загальноцивілізаційному контексті, де ізоляції науковців від скарбниці світової суспільної думки.

Виходячи з цього, зазначимо, що немає ні яких підстав до сумнівів відносно завдання сучасної історичної науки засвоїти теоретико-методологічну базу творчої спадщини минулого, поглибити і затвердити методологічні принципи, які допоможуть відновити історичну перспективу, поширити джерельно-інформаційну основу досліджень і вдосконалити методи їх аналізу.